

The human worldview as a modelling universe

Zukhro AKBAROVA¹, Oydina KHOSHIMOVA²

Fergana State University
Namangan State University

ARTICLE INFO

Article history:

Received March 2024
Received in revised form
10 April 2024
Accepted 25 April 2024
Available online
25 July 2024

Keywords:

text,
vocabulary tools,
philosophical concept,
structure of the universe,
modeling the world.

ABSTRACT

The article examines the human worldview and the structure of the Universe, modeling the entire world using dictionary tools in the text. In the analytical aspect, it has been proven that the formation of a worldview is not the final stage in the formation of a human personality. The solution to the problem was achieved through linguistic analysis based on the views of philosophical scientists. This is based on the fact that understanding of the world is inherent in a true philosopher, who can convey it to others, as well as on the ability to formulate a new philosophical concept. The ideas presented were explored based on the analysis of the dream motif used in the works of Togay Murad.

2181-3701/© 2024 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-3701-vol2-iss3-pp387-391>

This is an open-access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Olam manzarasiga xos universallik va dunyoqarash olamni modellashtiruvchisi sifatida

ANNOTATSIYA

Kalit so'zlar:

matn,
lug'aviy vositalar,
falsafiy konsept,
olam tuzilishi,
dunyoni modellashtirish.

Maqolada olam manzarasi va inson dunyoqarashi va matnda lug'aviy vositalar yordamida olam tuzilishi, butun dunyoning modellashtirilishi haqida fikr yuritilgan. Dunyoqarashning shakllanishi inson shaxsining shakllanishidagi so'nggi bosqich emasligi tahliliy aspektda dalillangan. Faylasuf olimlarning qarashlari asosida lingvistik tahlil tamoyilida muammoning yechimiga erishilgan. Dunyoni anglash haqiqiy faylasufga xos ekanligi va u buni boshqalarga yetkazishi mumkinligi, shuningdek, bu yangi falsafiy konseptni shakllantirish yo'li ekanligi asoslangan. Keltirilgan fikrlar Tog'ay Murod asarlarida qo'llangan tush motivi tahlili asosida tadqiq etilgan.

¹ Doctor of Philology (DSc), Professor, Department of Linguistics, Fergana State University.
E-mail: akbarovazuhra41@gmail.com

² PhD Student, Namangan State University. E-mail: oydinakhoshimova@gmail.com

Универсальность и мировоззрение как моделирующее картины мира

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

текст,
словарные средства,
философское понятие,
структура Вселенной,
моделирование мира.

В статье рассматривается мировоззрение человека и структура Вселенной, моделирование всего мира с помощью словарных средств в тексте. В аналитическом аспекте доказано, что формирование мировоззрения не является завершающим этапом в становлении человеческой личности. Решение проблемы было достигнуто через лингвистический анализ на основе взглядов ученых-философов. Это основано на том факте, что понимание мира присуще истинному философу, который может донести его до других, а также на способности сформулировать новую философскую концепцию. Изложенные мысли были исследованы на основе анализа мотива сновидения, использованного в произведениях Тогая Мурада.

KIRISH

Olam manzarasi universal bo'lsa-da, shaxsiy variantlarga ega. Shuningdek, matn tabiati ham olam manzarasini xususiylashtira oladi. Ilmiy uslub olam modelini, makonini, zamonini va boshqa koordinatorlarini xususiylashtiradi, chunki ko'p hollarda ilmiy ishlar nuqtai nazar muammosiga bag'ishlangan bo'lib, unda odatda ishlab aniq ma'noda terminologik lug'at ishlatiladi. Biroq atamalar ularga dunyoning ma'lum bir modelini qurish xaqida gapirishga imkon beradigan ba'zi parametrlarni o'z ichiga oladi. Ko'p tillarda uchrovchi so'zlar bir qator parametrlarga ko'ra turli proyeksiyaga ega bo'ladi. Biz buni "intellekt" tushunchasi misolida ko'rsatamiz.

Matnda lug'aviy vositalar yordamida olam tuzilishi, butun dunyo modellashtiriladi. Inson dunyoqarashi shakllanishidan oldin hali voyaga yetmagan bo'lsa, u faqat dunyoni his qiladi – u atrofda bo'layotgan narsalarni ko'radi, lekin uni to'liq anglay olmaydi yoki bunga izoh berolmaydi. Dunyoni his qilish yosh bolalar yoki voyaga yetmagan shaxslarga xosdir – o'zlarini kundalik hayotdan, dunyoviy hayotdan uzib olishga qodir bo'lmaganlar, bir kun uchun yashaydiganlar va hodisalarning sabab-oqibat munosabatlari to'g'risida umuman o'ylamaydiganlardir. Biror kishi ushbu masalalarga qiziq boshlasa (bu o'smirlik yoki undan keyingi davrlarda sodir bo'lishi mumkin yoki hech qachon bunday bo'lmasligi mumkin), u o'z dunyoqarashini shakllantira boshlaydi. Aynan shu davrda buyuk faylasuflarning asarlari unga foydali bo'lib, qaysi biri unga yaqinroq, qaysi biri esa hayotga bo'lgan qarashlariga umuman mos kelmaydigan narsalar ekanini tushunishga yordam beradi. Ko'pgina faylasuflar, shu jumladan Aflotun o'z asarlarini risola yoki esse sifatida emas, balki o'qituvchi va talaba o'rtasidagi dialog sifatida yaratganlari bejiz emas, chunki odam o'zida tug'iladigan savollarni ko'rishi va ularga javob topishi osonroq bo'ladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Dunyoqarashning shakllanishi inson shaxsining shakllanishidagi so'nggi bosqich emas, lekin ko'pchilik shunday o'ylaydi. Kimdir o'zini Beruniyning izdoshi deb nomlashi mumkin va bu faylasufning barcha dalillarini, barcha g'oyalari va fikrlarini qabul qiladi.

Kimdir oldinga o'tib, insoniyatni tashvishga soladigan muammolarga o'zining yechimi to'g'risida o'ylashni boshlaydi. Shu tarzda dunyoni anglash paydo bo'ladi. Dunyoni anglash haqiqiy faylasufga xosdir va u buni boshqalarga yetkazishi mumkin – bu yangi falsafiy konseptni shakllantirish yo'lidir.

Tushunish shunchaki inson o'zi ixtiro qilgan e'tiqod tizimi emas. Xalq og'zaki ijodida Xo'ja Nasriddin o'zining shaxsiy e'tiqodi borligidan, "bularning barchasiga o'z aqli bilan erishganligi" bilan faxrlanadi, ammo u hech qanday falsafiy asarlarni o'qimagan va undan sog'lom, barkamol tushunchani olgani haqida ma'lumot mavjud emas. Inson dunyoqarashga faqat boshqa tizimlar va konseptlarni tirishqoqlik bilan tahlil qilish orqali keladi, chunki u doktorlik dissertatsiyasini yozish kabi o'ziga xos biron bir narsani yaratishi kerakligi uchun emas, balki har bir tushunchadan nimadir topib hali javobi topilmagan savollarni ko'rib chiqa olganligi va javobini topgani uchun faylasuf bo'ladi.

NATIJA VA MUHOKAMA

Falsafa zamonaviy odamga ko'p sonli g'oyalar, ta'limotlar, tushunchalar va turli maktablar orasida adashmaslik uchun yordam beradi. Shunday qilib, o'zining noaniq g'oyalarini qismlarga bo'lib, qisman televizion dasturlardan, qisman kitoblar va jurnallardan ajratib, odam o'zining dunyoqarashi nimadan kelib chiqqanligini va u uchun nima muhim va nima ahamiyatsiz ekanligini tushunishga o'rganadi. Siz bir vaqtning o'zida musulmon va xristian bo'la olmaysiz, lekin aslida ko'p odamlar turli xil g'oyalarni o'zlarining boshlarida aralashtirib yuborishadi, hatto ularning tub mohiyati to'g'risida ham bilishmaydi.

Ma'rifat asri uyg'onish davrining antropotsentrizmini meros qilib oladi – masalan, uyg'onish davrida barcha san'at va barcha fanlar o'rta asrlarning teotsentrizmidan farqli o'laroq, "insonga murojaat qilishdi". Ma'rifat asrida nafaqat inson, balki uning atrofidagi dunyo ham diqqat markazida bo'ldi: yangi ufqlarni rivojlantirgan va o'zlashtirgan fan dunyo va inson haqidagi g'oyalarni sezilarli darajada kengaytirdi.

Bu ufqlar kengayishining to'g'ridan-to'g'ri oqibati, xususan, ijtimoiy tengsizlikning mohiyati aks etganidir. O'rta asrlarning odami o'zining past ijtimoiy mavqeyini xudoning irodasi sifatida qabul qildi, Uyg'onish davri odami bunday hayotiy vaziyatning adolatsizligi haqida o'ylay boshladi va ma'rifatparvar odam buni mantiqan yakunladi: ijtimoiy tengsizlik deyarli adolatsizlikka tenglashtirildi.

Uyg'onish davri teotsentrik falsafadan antropotsentrik falsafagao'tish bilan ajralib turadi: "bo'lish" so'zi "tabiat" so'zining sinonimi sifatida shakllangan va inson bu tizimning asosiy mohiyati va sohibi edi. Shu bilan birga, fanning rivojlanishi faylasuflarni Ma'rifat davri uchun muhim bo'lgan savolga yaqinlashtirdi: "borliqda subyektivlik darajasi qanchalik kuchli?" [4; 76-bet].

Ma'rifat asri insoniyat tarixida ilmiy bilimlar va dunyoni tasvirlashga ilmiy yondashish boshlangan davr bo'ldi. "Ma'rifat" degan nomning o'zi anglashilmovchilik va tushunmovchilik ustiga nur sochilganligini anglatadi. Ushbu tarixiy davr dunyo markazini antropotsentrik tushunchaga aylantirgan avvalgi davr – Uyg'onish davri yutuqlarini rivojlantirdi va ko'paytirdi.

G'arb adabiyotida aksariyat asarlar, olamning badiiy tasviri xayolot, fantaziya asosida yaratiladi. Sharqda esa, tasavvurga sig'maydigan voqeliklar dostonlarda, ertaklarda mavjud bo'lib, asosan, tush bilan bog'liq epizodlarga bog'lab beriladi. Bunday tasvirlash mumtoz asarlarda ham zamonaviy matnlarda ham ko'zga tashlanadi. Jumladan, Tog'ay Murod "Ot kishnagan oqshom" qissasida tush motividan foydalanadi.

F. Mahkamova “Ertak va dostonlarda tush jarayoni shunchaki o’tkinchi va ma’nisiz holat emas, inson ruhiyatining bir qismi, inson ichki dunyosining timsoli sifatida namoyon bo’ladi. Tush insonni o’tmish va kelajakdan ogoh etadi, unut kechinmalarini qayta esga soladi. Ruhiy ahvolning qay darajaligidan darak beradi. Inson ruhiy dunyosi g’oyat sirli jarayon ekanligini ko’rsatadi. Inson uyqu holatida, ya’ni aql mustabidlighi “yumshagan”, uning zo’ravonligi kamaygan paytda bu istak va kechinmalar inson shuurini egallab oladi, miyaga o’zining mavjudligini ko’rsatadi. Uyqu payti uyg’oq paytida yuzaga chiqishiga aqliy istaklar yo’l bermagan kechinmalarga guvoh bo’lish mumkin. Asli tush inson ruhiy dunyosining, tafakkurining ajralmas, murakkab va muhim qismidir”, degan fikrni bayon etgan [3; 24-25 betlar].

Tog’ay Murod tush motivi orqali Ziyodullaning Momosuluvga bo’lgan sevgisini ifodalaydi. Muallif Ziyodullaning tush ko’rishini shunday tasvirlaydi. “Birodarlar, siz so’ramang, men aytmayin... Oti Momosuluv emish. Yuzlari kulchadaymi, yo suluvmi? Ko’zlari qorami, yozig’ir gulidaymi? Qoshlari quyuqmi? Quyuq bo’lsa qayrilmami? Kechasiligidan ko’rmas emishman, bilmas emishman. Ko’roydin emish. Momosuluvlar ko’chasida telba bo’lib yurar emishman. Bir nima yo’qotganday tentirar emishman. Yo’l chetidagi toshga cho’nqayibman, kaftlarimni iyagimga tirabman. Oyga mahliyo bo’lib, mahliyo bo’lib termulibman. Oyning beti kir emish. Oyga sonsiz oshiqlar mahli termildi. Oy qaysi oshiqqa o’pich berdi? Oy qaysi oshiqqa vafo qildi? Oyga qo’l siltab, o’rnimdan turibman. Momosuluvlar devoridan oshibman. Iti yo’q emish. Daraxtlar panalab, derazasiga termilibman. Olmalaridan uzib-uzib yebman. Keyin, ayvoniga undan ichkariga kiribman. Momosuluv uyg’onib ketibdi, chirillayman, ket, debdi. Men yolvoribman. Qo’limni uzatibman. U qo’limni qaytarib, o’zimga suribdi” [7; 33-bet]. Ziyodulla tush ko’rishni davom ettiradi: Behishtday bir olam emish. Tevarakka alanglab kular emishman: ushbu behishtga mendan o’zgalar kelmabdi! Ko’nglimni zo’r bir xushvaqtlik qitiqlar emish: ushbu behishtga birinchi bo’lib men qadam qo’yibman! Ahay-ahay! Ko’zimni ochsam uy zimiston, bolishni quchoqlab yotibman. Uyqum qochdi. Uyqumni quvalab, shiftga qarab yotdim. Chin qishlog’imizda shunday qiz bor. Oti Momosuluv” [7; 33-bet]. Ma’lum bo’lib turibdiki, tush epizodi orqali matnda Ziyodullaning olam va o’ziga ma’lum tushunchalar haqidagi tasavvurlari aks etgan. Matnda mavjud lisoniy birliklar qahramon olamini lingvistik modellash tirish asosidir. Til vositalaridan foydalangan holda olamni modellash tirishni turli nutq uslublariga doir matnlar asosida o’rganish mumkin.

XULOSA

O’zbek badiiy asarlari matnida muntazam qo’llaniluvchi “tush” epizodlari muhim ahamiyatga egadir. Lingvistik tahlil qilinadigan bo’lsa, tush voqealari tafsilotlari doim o’tgan zamon hikoya fe’lida bayon qilinadi. Ayniqsa, emish yoki ekan to’liqsiz fe’llari bu jarayonda faol qo’llanadi va voqealarga mavhumlik ruhini berib turadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Golovacheva A.V. Kartina mira i model mira v pragmatike zagovora // Issledovaniya v oblasti balto-slavanskoy duxovnoy kultury. Zagovor. M.: Indrik, 1993. – s. 196 – 211.
2. Mahmaraimova Sh. T. Lingvokulturologiya. – Toshkent: Cho’lpon, 2017. – 164 b.
3. Mahkamova F.N. Tog’ay Murod asarlarida folklor an’analari. – Andijon, 2010. – 24-25 b.

4. Nadikto O.O. Ekzistensialnie motivi v poezii Marini Svetayevoy:diss. ... k.f.n. – M.: Rossiyskiy universitet drujbi narodov, 2016. – 76 b.
5. Negmatov H., Bozorov O. Til va nutq. – T.: 1993.
6. Saliyeva Z.I. Konseptualnaya znachimost i natsionalno – kulturnaya spetsifika sentensii v angliyskom i uzbekskom yazikax: Avtoref.diss.kand.filol.nauk. – Tashkent, 2010. – 24p.
7. Tog'ay Murod. Ot kishnagan oqshom. Qissalar. – T., 1994, 33 b.
8. Ergasheva M.V. Olamning lisoniy manzarasi va semantik maydonlarga bo'linishi / M.V.Ergasheva. – Tekst : // Molodoy ucheniy. – 2016. – № 3.1 (107.1). – 59-62 b.